

ФОРМИ ТА НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ІНШИХ ФОРМ МЕДІА В ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЯХ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

FORMS AND DIRECTIONS OF USE OF MASS MEDIA AND OTHER FORMS OF MEDIA IN CERTAIN INVESTIGATIVE SITUATIONS OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

Алексеева Л.Л., аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті проаналізовані проблемні питання взаємодії органів кримінального переслідування та засобів масової інформації на сучасному етапі. Виокремлені напрями за якими напрацьована усталена практика комунікації та співпраці між медіа та правоохоронними органами. Відзначені негативні чинники, які впливають на організацію такої співпраці та на основі аналізу матеріалів практики окреслені окремі тенденції, котрі склались у сфері взаємодії медіа та правоохоронних органів. Звернута увага на те, що використання медіа під час розслідування різних категорій кримінальних правопорушень зумовлюється їх конкретними особливостями та характером ситуацій, які склались на відповідному етапі розслідування кримінального провадження. Детально проаналізовані особливості використання медіа у слідчій ситуації початку кримінального провадження за матеріалами оприлюдненими у засобах масової інформації, а також виділені два різновиди такої слідчої ситуації та особливості використання медіа для кожної із них. Наведені конкретні приклади щодо особливостей початку кримінального провадження за матеріалами медіа. Виокремлені типові форми медійного контенту, котрі є підставою для початку кримінального провадження за матеріалами медіа. Окреслені фактори, котрі зумовлюють необхідність обов'язкової перевірки інформації, яка оприлюднена у медіа перед початком її реалізації у формі початку досудового розслідування. Визначений алгоритм початкових дій відповідних суб'єктів кримінального переслідування у разі початку кримінального провадження за матеріалами, оприлюдненими у засобах масової інформації. Виокремлені напрями використання медіа на подальшому етапі розслідування окремих категорій кримінальних проваджень. Охарактеризовані приклади позитивної практики формування інформаційних медіа-ресурсів окремими структурними підрозділами правоохоронних органів з метою систематичного отримання необхідної інформації від громадян щодо вчинення кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова: кримінальне провадження; розслідування; слідчий; засоби масової інформації; медіа; аналітична робота; слідча ситуація; взаємодія; докази; доказування; слідчі (розшукові) дії.

The article analyses problematic issues of interaction between criminal prosecution bodies and the mass media at the present stage. The directions in which the established practice of communication and cooperation between the media and law enforcement agencies has been developed are highlighted. Negative factors that influence the organization of such cooperation are noted and, based on the analysis of practice materials, certain trends that have developed in the field of interaction between the media and law enforcement agencies are outlined. Attention is drawn to the fact that the use of media during the investigation of various categories of criminal offenses is determined by their specific features and the nature of the situations that have developed at the corresponding stage of the investigation of criminal proceedings. The features of the use of media in the investigative situation of the initiation of criminal proceedings based on materials published in the mass media are analysed in detail, and two types of such an investigative situation and the features of the use of media for each of them are also highlighted. Specific examples are given regarding the features of the initiation of criminal proceedings based on media materials. Typical forms of media content are identified, which are the basis for initiating criminal proceedings based on media materials. Factors are outlined that determine the need for mandatory verification of information published in the media before its implementation in the form of a pre-trial investigation. An algorithm for the initial actions of the relevant subjects of criminal prosecution in the event of initiating criminal proceedings based on materials published in the media is determined. Directions for using the media at the subsequent stage of investigation of individual categories of criminal proceedings are identified. Examples of positive practice in the formation of information media resources by individual structural units of law enforcement agencies are characterized in order to systematically obtain the necessary information from citizens regarding the commission of criminal offenses in the temporarily occupied territories.

Key words: criminal proceedings; investigation; investigator; mass media; media; analytical work; investigative situation; interaction; evidence; substantiation; investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень як складна та комплексна форма пізнавальної діяльності завжди передбачала необхідність організації взаємодії слідчого з широким колом суб'єктів, які визначені кримінальним процесуальним законодавством, а також інших юридичних та фізичних осіб, якщо така взаємодія є необхідним чинником ефективного досудового розслідування та досягнення мети кримінального судочинства. Протягом тривалого хронологічного періоду органами досудового розслідування та оперативними підрозділами напрацьована значна практика щодо взаємодії із засобами масової інформації за окремими напрямками роботи, зокрема: *по-перше*, розшуку осіб, які переховуються від органів кримінального переслідування, суду або відбування кримінального покарання; *по-друге*, розшуку осіб, які зникли безвісти; *по-третє*, встановлення свідків та очевидців кримінальних правопорушень та інших осіб, котрим може бути відома будь-яка інформація, яка є релевантною для належного пізнання відповідної події; *по-четверте*, отримання інформації для проведення іден-

тифікаційних досліджень тощо. Водночас, аналіз соціально-політичних процесів останніх років свідчить про тенденційні зміни у сутності відносин та організації комунікації між засобами масової інформації та правоохоронними органами різних рівнів, зокрема зниження взаємної довіри, оскільки у свідомості відомих представників медіа спільноти переважає позиція щодо високого рівня корупційності правоохоронних органів та недоцільності співпраці із ними, а з боку правоохоронців – неохочість засобів масової інформації через належність їх приватним особам, великим фінансово-промисловим групам, які як власники та роботодавці, здатні впливати на редакційну політику відповідних медіа щодо висвітлення окремих подій, зокрема й таких, що мають ознаки кримінально-релевантних. Зважаючи на це, можна виокремити певні тенденції такої взаємодії та співпраці на сучасному етапі: *по-перше*, доволі ефективна та конструктивна взаємодія під час розкриття та розслідування резонансних злочинів проти життя та здоров'я особи, які не мають політичного контексту, а суспільний резонанс зумовлених: а) особою

жертви (наприклад, дитина); способом вчинення кримінального правопорушення (наприклад, умисне вбивство вчинене із особливою жорстокістю) тощо; *по-друге*, деструктивна взаємодія та комунікація під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень та злочинів, вчинених посадовими особами, де медіа: а) приховують наявну їх розпорядженні інформацію щодо окремих подій та фактів, зокрема яка сформована у межах проведення журналістських розслідувань; б) використовуються як засіб публічного інформаційного тиску на правоохоронні органи, інструмент їх систематичної дискредитації та формування негативного образу в очах об'єктивного спостерігача, що додатково посилюється систематичними публікаціями у соціальних медіа різного роду контенту представниками громадянського суспільства, інформація щодо якого не перевіряється, подається у викривленій формі тощо.

Зважаючи на викладене, нині, актуалізується проблематика наукового пізнання та розроблення нових форм та напрямів взаємодії суб'єктів кримінального переслідування із засобами масової інформації, зокрема й у різних слідчих ситуаціях як початкового так і подальшого етапів розслідування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно відзначити, що проблема використання різних форм медіа досліджується науковцями перманентно, але останнім часом інтерес до аналізу цієї проблематики значно посилюється, а свої наукові праці аналізу цієї проблеми присвятили: Л.І. Аркуша, К.О. Бут, А.Ф. Волобуєв, М.О. Дудченко, К.Ч. Омарова, Г.В. Старкова, Ю.М. Черноус та інші дослідники. У той же час, зважаючи на зростання ролі різних типів медіа як джерел інформації та становлення в Україні на системному рівні такого явища як журналістські розслідування, видається, що вказана проблема потребує постійного комплексного аналізу.

Метою статті є виокремлення та характеристика основних напрямів взаємодії суб'єктів кримінального переслідування та засобів масової інформації в окремих слідчих ситуаціях розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи безпосередній аналіз, необхідно одразу зауважити, що у тій чи іншій формі засоби масової інформації, інші медіа та інформаційні платформи можуть використовуватись під час розслідування будь-яких кримінальних проваджень, а така необхідність визначається конкретними обставинами розслідування. Зважаючи на це, слушно виокремити типовий перелік чинників, які зумовлюють використання відповідних форм залучення засобів масової інформації до здійснення досудового розслідування: *по-перше*, розслідування проводить в умовах суттєвого дефіциту інформації щодо важливих складових кримінального правопорушення (місця знаходження жертви, встановлення особи злочинця, встановлення місцеперебування злочинця), а обставини розслідування паралельно із використанням наявного агентурно-оперативного та слідчого інструментарію вимагають залучення громадськості та медіа для отримання додаткової інформації у короткі терміни; *по-друге*, розслідування кримінального правопорушення розпочато за матеріалами, які були оприлюднені у ЗМІ чи інших медіа, що, нині, стає традиційною практикою щодо кримінального переслідування осіб, котрі вчинили кримінальні правопорушення на тимчасово невідконтрольній Україні території; *по-третє*, щодо кримінально-релевантної події існує оприлюднене журналістське розслідування, є оперативна інформація, що таке розслідування проводиться, або окремі елементи цієї кримінально-релевантної події висвітлювались у медіа раніше, що не дозволяло сформулювати цілісне уявлення щодо сутності та характеристик відповідної події.

Продовжуючи, проаналізуємо окремі форми та напрями використання засобів інформації у конкретних модельних ситуаціях початку досудового розслідування.

Досудове розслідування розпочато за матеріалами оприлюдненими у засобах масової інформації та інших інформаційних ресурсах. Відзначимо, що початок досудового розслідування за матеріалами оприлюдненими у ЗМІ повністю відповідає вимогам ст. 214 КПК України та Положенню про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування і ведення. Більше того, що системний аналіз чинного законодавства свідчить, що підставою для початку досудового розслідування може бути будь-яка інформація, котра оприлюднена у будь-якому медіа, а не внесення відповідної інформації до ЄРДР може бути оскаржене у порядку ст.303 КПК України.

У контексті аналізу такої ситуації, слушно виокремити її різновиди, зокрема *досудове розслідування розпочато за матеріалами оприлюдненими у засобах масової інформації та інших інформаційних ресурсах щодо подій, які відбулися на тимчасово окупованих територіях.* У межах аналізу такої слідчої ситуації, слушно навести конкретний приклад «Шляхом моніторингу Інтернет ресурсів, а саме в месенджері «Telegram» виявлено публікацію від 05.06.2022 про те, що 25.05.2022 у м. Херсоні мала місце смертельна ДТП. Так, вивченням змісту публікації встановлено, що 25.05.2022 на перехресті вул. Української та вул. Молодіжна у м. Херсоні, на зелене світло світлофору рухався цивільний легковий автомобіль (марка, модель та д.н.з. не встановлені) під управлінням Особа І. У цей час на заборонений червоний сигнал світлофору з вул. Червоного Хреста в напрямку вул. Української виїхав військовий броньований транспортний засіб військово-службовців РФ сірого кольору з нанесеною на ньому позначкою «Z», який фактично зіс цивільний автомобіль та поїхав з місця ДТП. Водій легкового автомобіля був госпіталізований до медичної установи, проте від отриманих травм помер» - за фактом розпочато кримінальне провадження за ст. 438 КК України.

У тенденційному контексті спостерігається системне зростання випадків початку кримінальних проваджень за матеріалами, котрі оприлюднені у різних типах медіа після початку повномасштабного вторгнення та тимчасової втрати контролю з боку правоохоронних органів України та окремими територіями, зокрема відсутності фізичного доступу до окремих населених пунктів, де залишилась проживати значна частина населення. Аналіз матеріалів таких кримінальних проваджень свідчить, що типовими формами медійного контенту, який стає підставою для початку таких кримінальних проваджень є: а) повідомлення у різного типу телеграм-каналах кількість, котрих зростає у період повномасштабного вторгнення; б) інформація, оприлюднена на інших медіа-ресурсах; в) інформація оприлюднена у офіційних засобах масової інформації тощо. Крім того, необхідно відзначити, що аналіз практики роботи органів прокуратури свідчить, що за матеріалами у медіа, у контексті протиправної діяльності на тимчасово окупованих територіях розпочинаються кримінально провадження щодо трьох основних груп кримінальних правопорушень: *по-перше*, злочини проти основ національної безпеки, зокрема колабораційна діяльність; *по-друге*, різні категорії військових злочинів; *по-третє*, кримінальні провадження щодо тяжких та особливо тяжких злочинів щодо особи, які вчиненні без кореляції із веденням на відповідній території бойових дій. Необхідно відзначити, що виявлення у соціальних чи інших медіа інформації, яка, на перший погляд, містить ознаки кримінального правопорушення не може бути однозначною підставою для внесення відомостей до ЄРДР з таких підстав: *по-перше*, аналіз окремих таких матеріалів, свідчить про їх компіляційний характер, зокрема монтування елементів різних подій, які в подальшому видаються як системна та завершена кримінально-релевантна подія; *по-друге*, використання застарілих матеріалів (так званих «консерв»), котрі відповідають дійсності, але відображають події, котрі мали місце

в минулих хронологічних періодах та інших локаційних ділянках; *по-третє*, поширення випадків використання для створення такого контенту можливостей штучного інтелекту, котрий при заданні відповідних параметрів генерує інформаційний продукт, який без використання спеціальних знань складно ідентифікувати як такий, що відображає реальні події тощо.

Зважаючи на це, початковим завданням суб'єктів кримінального переслідування є встановлення відповідності змісту виявленого контенту реальності подій, які у ньому відображені. Безумовно, не маючи прямого доступу до об'єкта дослідження – місця події, речових доказів, свідків тощо на початковому етапі вказане завдання не завжди вдається вирішити однозначно. У разі встановлення високого рівня правдивості подій, відображених у відповідному контенті, можна запропонувати наступний алгоритм дій суб'єктів кримінального переслідування:

- моніторинг та відпрацювання інформації з інших медіа-ресурсів з метою виявлення цього ж контенту. Метою такого відпрацювання та моніторингу є: *по-перше*, підтвердження вірогідності та точності інформації щодо конкретної події; *по-друге*, отримання нових фактичних даних щодо механізму відповідної події, оскільки доволі часто початковими авторами такого контенту є звичайні громадяни, котрі фіксують його за допомогою засобів стільникового зв'язку у різних ракурсах залежно від мети такої фіксації, локаційної позиції із якої здійснюється відповідна фіксація тощо; *по-третє*, отримання зображень осіб, які були присутні під час події та потенційно в подальшому можуть бути допитані як свідки у відповідному кримінальному провадженні;

- звернення до адміністрації відповідного медіа-ресурсу з метою отримання інформації щодо особи, яка передала чи розмістила відповідний контент. У контексті цього, необхідно звернути особливу увагу, що, наприклад, ведення та підтримання роботи окремих телеграм-каналів в умовах повномасштабної війни стає відповідною формою бізнесу та монетизації такої діяльності, що призводить до купівлі відповідними каналами інформації, і, відповідно, наявності окремих даних щодо осіб, які продали чи надали вказану інформацію. Необхідно звернути увагу, що така форма взаємодії є доволі проблематичною, оскільки більшість відповідних телеграм-каналів є анонімними та встановити особу, яка є суб'єктом інформування правоохоронних органів щодо відповідного контенту доволі складно;

- аналіз коментарів, поширень та інших дій із відповідною інформацією. Безумовно, що проведення такої роботи є доволі трудомістким процесом, водночас системна аналітична робота із такими даними дозволяє: а) виявити осіб, які безпосередньо причетні до кримінально-релевантної події, наприклад надають уточнюючі чи інші типи коментарів, котрі свідчать про їх детальні обізнаності про подію; б) осіб, які масштабовано розповсюджують відповідну інформацію, оскільки це: *по-перше*, може свідчити про їх безпосередню причетність до вчинення такого діяння; *по-друге*, наявність у їх діях самостійного складу кримінального правопорушення, зокрема щодо виправдання, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників;

- організація комунікативної взаємодії із відповідним медіа щодо отримання додаткової інформації щодо події, яка є предметом кримінального провадження. При цьому, у разі наявності конструктивної та системної комунікації з відповідним медіа така інформація може бути отримана відкрито та зашифровано. Так, відкритий спосіб отримання додаткової інформації може передбачати просте звернення адміністратора відповідного медіа до користувачів із проханням повідомити додаткову інформацію щодо відповідної події з метою сприяння органам

кримінального переслідування, а зашифрований спосіб отримання таких даних передбачає аналогічне звернення до користувачів, але із зазначенням іншого приводу для збирання інформації, наприклад бажання каналу розвинути тему через суспільний резонанс, висвітлити окремі деталі в іншому ракурсі тощо.

У разі успішного виконання таких завдань, суб'єктам кримінального переслідування слушно зберігати конструктивну комунікацію з відповідним медіа, оскільки після початкового аналітичного опрацювання усіх матеріалів та проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, відповідний медіа-ресурс може стати платформи постійного отримання додаткової інформації, яка потрібна органу досудового розслідування, зокрема щодо: *по-перше*, щодо ідентифікації окремих осіб, котрі зображені у відповідному матеріалі, але не встановлені органом досудового розслідування[5]; *по-друге*, конкретизації відповідних локацій та зв'язку особи із відповідними локаціями. Яскравим прикладом може бути документування колабораційної діяльності у формі участі в організації так званих «референдумів», де працівниками правоохоронних органів встановлювалась особа, яка приймала участь у цій діяльності – локація, де особа вчиняла конкретні дії – зв'язок особи з локацією, наприклад, локація школа, а особа директор чи працівник освіти про що повідомляли у соціальних медіа в коментарях чи за відповідним зверненням інші працівники освіти чи батьки, які залишили тимчасово окуповані території; *по-третє*, отримання інформації щодо реального місця перебування підозрюваного, оскільки значна кількість інформації передається особами, які з різних причин не покинули тимчасово окуповані території та володіють відповідною інформацією.

Крім того, простота створення та функціонування окремих медіа-платформ дозволяє працівникам поліції формувати власні ресурси для комунікації з громадянами та отримання необхідної інформації. Так, поліцією Луганщини створений телеграм-канал та відповідний чат-бот для отримання від громадян інформації щодо злочинів, які вчиняються окупаційною владою. Як відзначають розробники цього продукту «Вказаний ресурс створений у Telegram для спрощення процедури подачі інформації до поліції про злочини представників окупаційних військ, незаконних збройних формувань та колаборантів на тимчасово окупованій території Луганщини. Якщо вам відомо про скоєння військовослужбовцями РФ та керованими ними незаконними збройними формуваннями умисних вбивств, жорстокого поводження з військовополоненими або цивільними, примусове залучення цивільного населення для робіт, згвалтувань та інших тяжких злочинів, або конкретні особи, які до цього причетні або здійснюють колабораційну діяльність, добровільно погодились та пішли на співпрацю з окупаційною владою, ви можете повідомити за посиланням. Отриману інформацію із чат-боту та Telegram-каналу поліцейські Слідчого управління та Сектору захисту інтересів суспільства та держави оперативно опрацюють, щоб жоден злочин на тимчасово окупованій території не залишився поза увагою, а кожен окупант був притягнутий до відповідальності, згідно з чинним законодавством».

Продовжуючи аналіз, необхідно звернути увагу на іншу ситуацію - *досудове розслідування розпочато за матеріалами оприлюдненими у засобах масової інформації та інших інформаційних ресурсах щодо подій, які відбулися території підконтрольній Україні, але пов'язані із збройною агресією*. Опрацювання матеріалів практики свідчить, що у даному випадку традиційними інформаційними ресурсами, де оприлюднюється такий тип інформації є соціальні медіа, а основний контент стосується: а) виправдання збройної агресії; б) розповсюдження інформації щодо пересування чи дислокації особового складу

ЗСУ; г) розповсюдження інших даних, які за своїм змістом підпадають під ознаки конкретного кримінального правопорушення. Необхідно звернути увагу, що така інформація виявляється шляхом систематичного моніторингу соціальних мереж відповідними підрозділами правоохоронних органів, а подальше документування злочинної діяльності та здійснення досудового розслідування не потребує інтенсивної взаємодії із відповідним медіа, оскільки наявні у розпорядженні правоохоронних органів інструменти дозволяють забезпечити реалізацію відповідної функції. У даному випадку, на початковому етапі вказана інформація може використовуватись для початкових ідентифікаційних досліджень, зокрема встановлення особи, яка її поширила.

У той же час, для обох різновидів такої слідчої ситуації важливим завданням під час комунікації із відповідними

медіа є забезпечення процесуальної коректності фіксації та отримання відповідної інформації, оскільки остання має форму цифрових доказів[2;4], а, наразі, дієвим інструментом для вирішення такого типу завдань є напрацювання цифрової криміналістики[1;3], яка знаходиться на етапі активного становлення та розвитку.

Висновки. Підсумовуючи викладене, відзначимо, що проблематика використання медіа під час розслідування кримінальних правопорушень набуває нового тенденційно стійкого розвитку, що зумовлено перманентним процесом діджиталізації, розвитком різних типів соціальних медіа, а також тим, що спостерігається стійка динаміка формування у практиці роботи правоохоронних органів ситуації початку кримінальних проваджень за матеріалами медіа, зокрема щодо злочинів вчинених на тимчасово окупованих територіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колодіна А.С., Федорова Т.С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2022. С.378-380;
2. Метелев О.М. Цифрові докази у кримінальному процесі: видова характеристика. *Вісник кримінального судочинства*. №1. 2023. С.42-53
3. Степанюк Р.Л. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2022 Вип. 3. С.283-294
4. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип.5. С.256-260;
5. Цехан Д.М., Мурашко А.С. Використання соціальних медіа для вирішення окремих ідентифікаційних завдань під час виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із державною зрадою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №2. С.481-483